

З ЛІТЕРАТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Валерій ШЕВЧУК

●

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ПОЕТ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – ПОЧ. XVIII ст. ІВАН ОРНОВСЬКИЙ

Про Івана Орновського точних біографічних даних не маємо. Жив у II пол. XVII – на початку XVIII ст., був ровесником І.Величковського, І.Максимовича та Д.Туптала, бо вірші його входять до “Книжиці” І.Величковського¹, що містила в собі твори авторів із близького оточення цього поета, отже, народився бл. 1651 р. Очевидно, навчався в Київській академії. Помер, очевидно, після 1705 р. – року, коли вийшла остання книга поета. Більше пов’язаний він із Чернігівським Атенеєм, бо саме в Чернігові видано його поетичні книги: “Небесний Меркурій” (1686) – на честь Станіслава Голинського; “Муза Роксоланська” (1688) – панегірик І.Мазепі; “Скарбниця дорогого каміння” (1693) – панегірик І.Обідовському², “Аполло Сармацький” (1703) – шлюбний панегірик на честь Семеона Лизогуба та Ірини Скоропадської, на сьогодні ще не знайдений. Усі ці книги писано польською мовою, пересипаною латиною, однак віршував і книжною українською; кілька таких віршів умістив у згадану “Книжицю” І.Величковський. Загалом тут підписаний “Орн.” Перший вірш про І.Христа та Богородицю, другий позначено “Тому ж”, тобто також належний І.Орновському, два наступні не підписано, але стилістично вони тотожні до перших двох атрибутованих. Для нас важливо, що ці вірші написано саме книжною українською, отже, цей поет віршував не лише польською та латинською. Вірші типові в системі інших на вказану тематику і, можливо, належать ранньому перу поета. Звідки він був родом, не знаємо, але те, що перша його друкована книжечка “Небесний Меркурій” видана в Чернігові 1686 р. на честь подільського шляхтича, дозволяє припустити, що І.Орновський міг бути родом таки з Поділля, адже у якийсь спосіб був з С.Голинським пов’язаний.

Виразніше прочитується його зв’язок з І.Мазепою, і це проходить у другій книжечці поета “Муза Роксоланська”. Так, тут подано, що І.Мазепа навчався у В.Ясинського, а весь інтерес у тому, що “Книжиця” І.Величковського є своєрідною збіркою поетичних творів як В.Ясинського, так і його учнів: Д.Туптала, самого І.Величковського, І.Максимовича і молодшого за них С.Яворського – І.Орновський, як було сказано, також уведений до цього кола. Отже, і з І.Мазепою як І.Орновський, так і названі поети (хіба крім С.Яворського), могли познайомитися, чи навіть навчатися разом у Київській академії; правда, І.Мазепа був за них старший на 12 років. А в “Музі Роксоланській” виразно сказано, що, навчаючись у Київській академії, І.Мазепа віршував і грав на струнах (можливо, бандурі чи кобзі). Коли ж прийняти цю думку, стає зрозуміло, чому таке особливе ставлення було в І.Мазепи до В.Ясинського, голови цього поетичного

гурту, адже він був їм усім учителем. Зрозумілий і пієтизм до І.Мазепи у І.Орновського, Д.Туптала та, певною мірою І.Максимовича, якого саме І.Мазепа вивів на чернігівське архієпископство; так само і в молодшого за них С.Яворського, правда, останні два І.Мазепу з примусу проклинали. Отже, це були люди, як я визначив у книзі “Просвічений володар”³, Мазепіянського Атенею.

Але І.Орновський від поетичного кола В.Ясинського різниться; причина цього, на мою думку, проста: всі вони були людьми духовного стану: священиками чи ченцями, тобто релігійними діячами, що подосягали високих рангів, тим-то писали (за винятком С.Яворського) переважно на духовні теми, вертаючись до поезики середньовіччя, відтак у Мазепіянському Атенеї сформувалася друга група, сказати б, світська, яка групувалася довкола небожа І.Мазепи І.Обідовського, котрий також віршував, що засвідчує П.Орлик в “Гіппомені Сармацькому”⁴, і тим наближалася й до гетьмана. Саме ця група, значною мірою, розвинула т. зв. бароковий класицизм, тобто по-ренесансному засвоювала барокову поезику. Її склали, крім І.Обідовського, І.Орновський, С.Яворський та П.Орлик, який також був молодший від основного грона групи на чолі з В.Ясинським. Не знаємо однак, чи був І.Орновський духовною особою, чи служив писарем, чи десь інде, але є більше підстав думати, що він був людиною світською, шляхтичем, бо тематика його творів, за винятком уміщених у “Книжиці” І.Величківського, виключно світська, що заманітували всі видані поетом книжки.

“Муза Роксоланська” в цьому разі – друга книжка поета і є одним із найраніших панегіриків І.Мазепі, виданих відразу ж по тому, як той став гетьманом, власне, на другий рік по тому. Відтак, починаючи нову школу в творенні поетичних українських панегіриків, почали писати, за визначенням П.Орлика у “Гіппомені Сармацькому”, що вийшов у Києві в 1698 р., “символічною адумбрацією”⁵ – адумбрація – це начерк, контур, дослід, творячи “панегіричну симфонію”⁶.

В І.Орновського цих визначень ще нема, але “Музу Роксоланську” написано саме в такій поезиці: прозаїчна передмова, антистрофа, тобто звернення до героя оспівування, їх буває кілька, і розділи на певну тему. Починає поему “Голос Сарматії”, де використано поезику плачу чи ляментів. Далі йде “Вічність слави” (що є розмислом про щастя), обіцянка вічної слави, розмисел про війну і мир, і родовідний розпис роду Мазепів – і все це в стилі “символічної адумбрації”, власне, через використання символіки імен, географічних назв, понять і знаків античної мітологічної традиції. А що найважливіше, твориться саме поняття “Музи Роксоланської”, тобто йдеться про український поетичний Парнас, обриса якого ми вище розписали, - це не просто вчена поезія, а високо вчена, відтак читачам, які не пройшли системи наук у Київській академії, цілком недоступна і не тільки через мову написання. Таким чином І.Орновський вже в 1688 році з’явив себе не тільки “слугою Роського Парнасу”, тобто українського, як буде заявлено в наступній поемі “Скарбниця дорогого каміння”, присвяченій І.Обідовському, але й представником високого бароко, видатним українським поетом-олімпійцем – саме такі й зібралися довкола І.Обідовського під безпосереднім патронатом І.Мазепи. З другого боку, поема виразно шляхетська, що достосовується до нової української аристократії, а передусім І.Мазепи та його роду, а ще й натхненника “символічної адумбрації” І.Обідовського. Так, у “Музі Роксоланській” поет пише про “славу і фортуну з гербових знаків пана Івана Мазепи”, а “Скарбниця дорогого каміння” присвячена небожеві гетьмана, говориться тут і про нього (в передмові і в тексті). Славиться І.Мазепа і в іншому творі І.Орновського, зокрема у виданому в Києві в 1705 р. “Багатому саді”.

Повна назва цієї книги: “Багатий сад, засаджений гербовими трояндами вельможних їхніх милостей панів Захаржевських, підданих його царського найяснішого маєстату, стольникові та полковникові харківському, його милості панові Теодорові Захаржевському в панегіричному презенті”. Книга вийшла у “святий чудотворній великій лаврі Києво-Печерській, року 1705” – лебедина пісня І.Орновського, одна з найбільших розмірно українських панегіричних поем – має 158 нумерованих сторінок великого формату. До тексту в деякій частині тиражу (трапляються примірники ілюстровані й неілюстровані) додано гравюри на міді Івана Щирського. Каталог стародруків, виданих в Україні, Я.Запаса та Я. Ісаєвича⁷ фіксує різновид цього панегірика під назвою:

“Багатий сад, в славі та гонорах сад, засаджений гербовими трояндами їхніх милостей панів Захаржевських на позір по своїх квартирах”, також із гравюрами І.Щирського, але який має 21 аркуш, орнаментований рамкою, видрукуваний золотом. Мені доводилося бачити у відділі стародруків НБУВ у Києві повний примірник “Багатого саду” із золотим зрізом.

Іван Орновський – один із найвидатніших пономовних українських поетів своєї доби. Його панегірики багаті не тільки фактографічним матеріалом до історії України, але й глибокими роздумами про світ, людину у світі та життя взагалі, а побіч описів батальних сцен чи воєнних дій поет не прославляє вієн, як от його сучасники С.Яворський, П.Орлик чи П.Терлецький⁸ та інші, а сумує з того, що богиня війни Беллона “б’є в литаври тривогу і мир проганяє” (“Скарбниця дорогого каміння”), і заявляє:

І де сльози з їдкою з’являються диму,
Чи ж ти будеш, як пташка, співати у риму?..

У панегіриках “Муза Роксоланська” і “Скарбниця дорогого каміння” поет маніфестує себе, як згадувалося, слугою Роксоланського Парнасу. Так, зустрічаючись із Аполлоном у час візійного сну, він приймає науку патрона мистецтв:

...Роського Парнасу
І сармацьких муз слуго, чом злотного часу
Не шануєш належно, прекрасні години
Й Гелікону неважиш ясні полонини?
Хай рука твоя завше до праці тяжіє,
Цнота з праці на славу надію леліє,
Хай Беллони смерч грізний безвісно загине,
А тоді з вод Пимплейських хай слава поплине,
Бо як будеш у віршах когось прославляти,
Будеш славу не меншу й собі заживати...⁹

Вірш Івана Орновського блискучий, повний метафор, образів, античних уподібнень, якими він густо, іноді аж надто, наповнює текст, є тут немало й цитувань. Уживає найрізноманітніших розмірів силабічного вірша, з’єднуючи різноскладові строфи та рядки – все це ознаки таки високого бароко. Але така перегуцненість створює людині, не ознайомленій з образами античної мітології та літератури, значну трудність при читанні. В І.Орновського, як і в П.Орлика та С.Яворського, т. зв. Бароковий класицизм дійшов апогею. В І.Орновського ж бачимо елементи гуманістичного світобачення (наприклад, настроєність супроти вієн), але загалом світогляд поета бароковий. Викладом його є вірш “Образ”¹⁰ із “Багатого саду” – один із найблискучіших творів, я б сказав, шедеврів давньої української поезії, в якому світ подається як система суперечностей: тимчасового й вічного, величі й малості, життя і смерті, сили й кволості, плинності й застигності, широкості та вузькості, багатства й бідності. Поет декларує:

Все зміню в фарбах світу з’єднано чудовно,
На нетривалім ґрунті міцно угрунтовано.
Летить вогнистим колом в вічному морі згуби...

Усі вартості світові – символ “осіннього часу”, бо “час знищує всі речі молотом важеним”. Поет сумнівається, що “людська ненадійність “вічне щось збудує” – все поруйнує зуб часу (типовий бароковий світогляд), бо “гриб – це гриб”; усе створене зникає й руйнується”, а справжня вічність є хіба що “в перловім неба полі”. Через це поет із відчаєм вигукує:

Навіщо ж людська думка з попелу буде,
Якись ігриська ладить, робить щось, руйнує?

Цей песимізм зумовлений, з одного боку, християнським мізантропізмом, який посилювався у складні, важкі епохи, а з другого, пережитими безпосередньо катаклізмами та розрухою на Україні в другій половині XVII ст., а також, очевидно, й непевністю становища Козацької держави, адже він оспівував одного з головних її будівничих - І.Мазепу. Нагадаємо, що “Багатий сад” вийшов у 1705 р., саме в той рік гетьман зневірився в московській орієнтації і почав обмислювати, як би з-під Росії

Україну вирвати, адже саме Росія втягувала Козацьку державу в безнастанні імперіялістичні війни, в яких масово гинули козаки та й уся Україна. Про недвозначне ставлення І.Орновського до тиранії свідчать і окремі його вірші з “Багатого саду”, де він протиставляє людину злостивого серця людині добрій, зло і добро, і дає настанову “добром закляті злості воювати”, апологізує по-ренесансному мудрість і самовиховання через ту-таки мудрість (цю ідею, значною мірою, розвинув згодом Г.Сковорода), заявляючи:

Не штука карту світу в ланцюг закувати,
А спробуй свого серця повіддя тримати...

Поет засуджує (і це в усіх збірках) правителя, що мав “кров Нерона” (натяк на Петра I), а славить того правителя, в “якого доброти корона” на скронях, людину “із плем’я добротворця Феба”, бо “над добро в людині більшого не треба”. Взірєць володаря для нього – Іван Мазепа, мудрий правитель, який плекає науки й мистецтва (тип просвіченого володаря). Про це поет прямо говорить у передмові до “Скарбниці дорогого каміння”: “Що в мудро героїчнім домі Мазепів не сам тільки Марс бойовий зводить шики, але вводиться і богиня Паллада... і в ньому (тобто в Мазепі. – В.Ш.) на вічний тріумф сузір’ям мудрості поклалася корона” – цю думку читаємо і в “Музі Роксоланській”. І.Мазепу Орновський, як і П.Орлик, називає “руським Альцідом”, тобто Гераклом. Не дивно відтак, що після 1705 р. І.Орновський замовкає – після повстання І.Мазепи йому, виразному мазепинцю, місця на “Роському-Геліконі” вже не було; на переорієнтацію, як це сталося з його наближеними по літературному осередку С.Яворським та І.Максимовичем, він не пішов.

“Муза Роксоланська” має всі ознаки “панегіричної симфонії”. Звісно, прославлення героя подано в нього у високих тонах, із властивим ренесансу піднесенням, монументалізацією, але не улесливим, а маєстатичним. І.Мазепа в нього потужний войовник, Вождь, із тих, які мають обороняти рідну землю, але дбають і про мир, і будівництво своєї держави. Немало говориться і про Польщу, але без упередження, швидше, із жалем: загалом, поет славить не лише Україну, але й союз тих монархів (австрійського, польського, московського і шведського), які піднялися на оборонну війну проти находу турків – ця традиція в давній українській літературі відходить ще в XVI ст. (С.Кленович, Й.Верещинський), але Україні тут відводиться почесна роля. Справді, його не захоплюють володарі типу Нерона, тобто тирані (бо “з Нерона також весь світ поглумився”), а ті, які здатні на героїчний оборонний чин. Цікаво й те, що в поемі проходить символічне отождоження України і Трої – традиція, що має в українській літературі свою розробку¹¹ – згадаймо при цьому хоч би “Енеїду” І.Котляревського. Побіч із цим поет гірко звіщає про біди, які падали на всю Європу, а найбільше на Україну:

Твої було то, твої Картагини,
Роксоланине, значні Чигирини.
Тут тільки попіл, саме порошиння,
Хіба лишилось ім’я, Чигирине, –

згадується і Подільський край, можливо, вужча батьківщина поета:

У путях брязка Подільський край плідний,
Незгойні в серці несе рани, бідний, –

лях при цьому того краю не обороняє. Відтак “Поділля плаче від трацьких народів”. Україну ж зве “чесною” і говорить про її хвороби, через які впало Поділля, зокрема Чигирин, Кам’янець-Подільський та Умань. До речі, турецький султан бачиться як тиран. Отже, Савроматія підносить жаль, а де панує

Жаль, там міняють природне право,
Життя немиле, у затінок плавом
До смерті силить дух, –

а природне право народу, як відомо, визначає кожному вільне життя. Але тепер “міста і села вогнем обійняло”, а люди масово потрапляють в ординський полон; турки захопили вже багато країв та міст і стали загрозою цілої Європи. Однак загарбникові не треба тріумфувати з успіхів, бо біг Фортуни змінний. Тим-то у цій військовій колотнечі

з'явився той, “хто кроку тримає мужньо”, і це – Іван Мазепа. Отож автор радить саме йому вдарити на нахідців, тоді “у бою підуть звитяжства і тріумфи в тропи”. Коли ж гетьман переможе в цій битві народів “під мудрим правлінням держави”, то “народ той руський (український. – В.Ш.) діпнеться-бо слави”, а гетьман прославиться на цілий світ.

Після цього огляду суспільно-політичного життя того часу у всеєвропейському вимірі подано розділ “панегіричної симфонії” із просторим розмислом про щастя, Фортуну. Загалом, розмисли на цю тему були типові для бароко, не один поет наголошував на змінність Фортуни, але в І.Орновського розробка кладеться ґрунтовніше, передусім про те, що “щастя іде змінним кроком”. Зрештою, як уже говорилося, це улюблена тема поета, і він її розрішує з поетичним блиском:

Ніхто не вірте щастю, його ласка зрадна,
На трон, тоді до гробу спроваджує звадно,
Скляний богині посаг, тож швидко поб'ється...

І далі:

Та світу господиня ані з ким ласкава,
Надовго не обходить, то мачуха з права
Людських речей, бажає всіх мати в підданстві,
Рівні нема, щоб править відтак в її Панстві, –

тобто в державі. Але і в Фортуни є зверхниця – цнота, чеснота:

Піде щастя за цнотою: цнота щастям рядить,
Цнота – щасливе щастя. в дорозі провадить...

До речі сказати: так само, й досить просторо, розробляв тему щастя пізніше і Г.Сковорода, вважаючи, що щастя без чеснот – облуда. І.Мазепа при цьому бачиться як той, що поєднує щастя із цнотою.

Наступна пісня поеми присвячена славі. І на цю тему любили просторо розмірковувати С.Яворський і П.Орлик у своїй поетичній творчості¹². Суть розмислу в тому, що “до безсмертної слави важкий шлях кладеться”. Тут І.Орновський із ними однодумний. Але він у розмислі про славу йде далі згаданих, бо виходить за межі мілітарного оспівування звитяжства, і творить окремого розділа своєї “панегіричної симфонії” уже з гуманістичним наповненням. Постулат роздуму подано в заголовку: “Вічність слави через прихід миру”. Бо й справді, в основі людського життя має бути мир, а не війна, адже яка вартість славі без миру в постійних війнах?

Такі думки прийшли до поета не даремно: Україна, палячись у безконечних змаганнях та руїні проздовж 40 років (1648 – 1688), конче потребувала стабільності. Тим-то поет і ставить питання: “Хвала чи тільки через рани летється із кров'ю Марса?” І подає заперечення: правдива слава – це щось інше, а саме: мудре правління:

А править мудро і в примир'ї права,
Цноту зберігши, – ось правдива слава
Тож добродчиння (хвали діло!) літа
У помір світу.

Думка визначальна: ідеал поета – просвічений володар, який живе при дотриманні моральних законів (цноти) за природнім правом, тим-то й чинить добродчиння – це й подається “у помір світу”. Відтак, такий володар має вміти “звитяжить серце”, але й не забувати про оборону, щоб при тому “звитягу взяти вповні”. І це нелегке завдання. При тому протиставляється “рука ласкава” правителя і та, що заковує підданих у ланцюги. Цілком однодумний щодо цього інший поет Чернігівських Атен Іван Максимович, який писав у книзі “Театрон”, що вийшла в Чернігові 1708 року:

Любов'ю Август царство своє розмножив,
Нерон країну люттю вкінець розорив, –

тим-то: “Любов – не страх у світі є знаком багатства”¹³. Отож не вояк здобуває “правдиву славу”, а той, “хто миром керує достойно”. Мазепа саме такий, бо хоч і був він коханцем Беллони, богині війни, але мешкання мав інше: “Наукородне Мінерви мешкання з тобою, Паллас”, тобто у мудрого правління, власне, в мирі.

Наступна частина поеми подає “Гонор, що ясніє гетьманськими булавами в домі...

Мазепів” – з цього випливає: що в роді цьому гетьманом (як побачимо далі поняття “гетьман” тут тотожне до “князя”) був не лише Іван. Але хто? В примітках до “Музи Роксоланської” я подав, що це може бути або генеалогічна фальсифікація на догоду патрону, або ж хтось із представників роду Мазепів, що поєднував елементи свого герба із іншими, значнішими родинами. Цю загадку треба розгадати, сам же поет її не розгадає, а лише констатує, а історичні дані, що існують власне про рід Мазепів, свідчать, що прямі його предки вище полковника не піднімалися.

Це спробував розв’язати Ян Токар Токаржевський Карашевич у статті “Походження і герб гетьмана Мазепи”¹⁴, і от що вражає: звідомлення дослідника цілком відповідають тому, що подав наблизений до гетьмана поет І.Орновський – здається, самої поеми історик не знав. Зрештою, де міг узяти свої дані І.Орновський? Звісно, беручи їх чи безпосередньо в самого І.Мазепи, чи в представника його роду – Івана Обідовського, наприклад. Так от, дослідник указує, що герб Мазепів “Курч” тотожний із гербом князів Курцевичів, і що неможливо, аби він був присвоєний Мазепами самовільно.

“Самовільне присвоєння собі герба князів Курцевичів родиною чи особою, не зв’язаними з ними спільним походженням, не могло бути”¹⁵. А рід Курцевичів походив із Гедеміновичів, тобто був великокнязівський. З другого боку, оскільки І.Мазепа носив ще прізвище Колодинський, це відповідає гербу “Колонни”, дуже подібному до герба “Курч”, а також гербу “Колодин”, що схожий до А – перекинутого тризуба. В XVII ст. князі Курцевичі були вже “підупалим, збіднілим родом”. З цього дослідник виводить, що: “Пращур гетьмана Микола Курч Мазепа, якому у 1544 р. король Сигізмунд I надав виділений з Білоцерківського староства хутір, названий Мазепинці, “за конну службу”, був шляхтичем з роду, що батько його, якого так само нема жодних даних вважати за недавно nobілітованого, належав до того самого покоління, що й сини князя Михайла Костянтиновича Курцевича, яких знаємо лише двох”¹⁶. Саме ці брати були внуками князя Костянтина (нагадаю, що князі Коріятовичі за Литви володіли Поділлям), вони напевно заховували близький зв’язок з королівським домом – Ягейлоновичами. “Це дає право до припущення, – пише дослідник, – що батько першого відомого нам Мазепи міг бути або сином (третім), або небожем (сином невідомого нам брата) князя Михайла Курцевича, внуком князя Костянтина “Курча”, а коли цей останній був дійсно Коріятовичем, то небожем у перших короля Казимира Ягейлоновича та кузенком Короля Сигізмунда I”¹⁷. Коли взяти це до уваги, то твердження І.Орновського, що в дім предків Мазепи “булави тиснулися при мужнім чині” не є жодним перебільшенням.

В апострофі, що йде далі, генеалогія Мазепів окреслюється виразніше:

Фортуновладна рука Владислава,
Монарха Польщі, на дім той Мазепів
Не скупо ласку пролляла і славу...

Згадка про короля Станіслава III Варкенчика має своє значення. Ян Токар Токаржевський принаймні про це пише так: “Князі отримували у часове володіння замки, маєтки та служби. Такі посілости мали сини Коріята на Волині як компенсацію за відібране Поділля. Король Владислав Варкеньчик, а перед тим великий князь Свидригайло, надали такі володіння на Волині і на Пинщині кн. Михайлові Константиновичу Курцевичу на вічність”¹⁸. Цікаво, що генеалогічне дерево Мазеп у апострофі поет обчислює на сорок осіб: “Мазепам, котрих аж сорок зчисляють”, але тут уже йдеться не про волинські володіння, а білоцерківські, отже, з XVI ст.

Це пояснює звістку І.Орновського в прозовій передмові до “Музи Роксоланської”: “Бо між гербовими клейнотами мого добродія, вельможності Вашої, завдяки чесноті, від давніх волинських князів видно піднесеного над мечами хреста”. Я.Токар Токаржевський про це пише досить виразно: “Князь Михайло Курцевич був старостою Володимирським 1437 р.; протягом XVI ст. Курцевичі один за одним були володимирськими суддями і підстаростами тоді, коли Мазепи володіють в їх повіті Мановичами, які в XVII ст. переходять до сестри гетьмана Олександри Войнарівської. Поміж 1598 та 1611 рр. підстаростою білоцерківським був князь Іван Дмитрович

Курцевич “Булига” (це, до речі, пояснює, чому І.Орновський написав у своїй поемі, що предки Мазепи володіли Білою Церквою з околицями – “Тож Білу Церкву й околиці мають”. – В.Ш.), який допомагав дідові гетьмана Михайлові Мазепі закріпити за собою володіння Мазепинцями”¹⁹.

Про рід Мазепів вістить і наступний розділ, де пишеться: він був вислужений в “королівському глибокому гонорі”. Тут віститься, що в Мазепів “*шляхетство правдиве*”, а щодо самого гетьмана вказується: “Не уступиш нікому хвали уродженням”, а його предки зуться “високими”, що й справді було так, як тут уже подано. Але саме уродження ще нічого не значить, бо “часто в нікчемних бува нешляхетна гідність шляхетства, в негіднім – погана”, тим-то муж сам стає пробою та оздобою, відтак “славу застати – не є сутність цноти”. Зрештою, з огляду на викладений матеріал, стає зрозуміло, чому Мазепа мав підстави потрапити в королівський двір для особистих послуг самому королю; врешті, дістав і чин підчасного – його походження давало на це право.

При навчанні майбутнього гетьмана в Київській академії вчені подають, що він тут закінчив клас риторики, тоді її й покинув²⁰, сказано також, що майбутній гетьман навчався в академії “вірогідно 1650-1651 рр., за часів ректорства Л.Барановича та І.Галятовського, а в поемі І.Орновського виразно пишеться, що І.Мазепа навчався в класі поетики: “А при музах бавив себе струни дзвоном”, в примітці поет додає, що Мазепа був “освітній аудитор за р[ектора] п[ана] Ясинського, родового знаку Сас”. Аудитор – це старший студент (типу сучасного старости курсу), але який наглядав і за навчанням. Отже, І.Мазепа міг навчатися в В.Ясинського в 1661 році, тоді йому було 22 р., але вказівка на ректорство В.Ясинського (а ректором той став у 1665 р.) дозволяє нам висувати, що йдеться не про перший, а про другий період навчання, тобто в 1665 р. майбутній гетьман повернувся до академії, і вже по тому ректор послав його разом з іншими студентами навчатися за кордон. Так чи інакше, а В.Ясинський ув академії із І.Мазепою пов’язаний був, що визначило й особливе ставлення гетьмана до В.Ясинського, адже це він вивів останнього й на митрополичу катедру. А оповівши про навчання І.Мазепи в Київській академії, поет говорить, що після Київської академії Мазепа опинився в королівському дворі, а це було в 1662-1663 рр., а вже по тому, що збігається з фактичними даними, після батькової смерті дістав чин підчасного чернігівського.

Як бачимо, поема І.Орновського “Муза Роксоланська” має не тільки непроминальну поетичну вартість, але й документальну, бо допомагає встановити, певною мірою, генеалогію роду Мазепів і подає кілька цікавих фактів до біографії великого гетьмана.

Творчість Івана Орновського ще недостатньо вивчена. З його панегіриків досі перекладено лише уривки, опубліковані в антологіях, не всі книги знайдено, нічого з його текстів не перепубліковано в оригіналі, не кажучи вже про повний переклад українською мовою, а тексту вистачило б на добрий том. Загалом і з літературознавців ним ніхто не займався, що було зв’язано із обезславленням його безпосереднього патрона та й важкочитабельністю його творів. Але в “Роському Парнасі”, саме тому, який гуртувався довкола І.Мазепи і якого я називаю в своїй книзі “Просвічений володар” Мазепіанським Атенеєм, де процвітало високе бароко з його словесними іграми, особливо складною образністю та системою викладу; тому, зрештою, бароко, проти якого в своїй поезії протестував Т.Прокопович, ім’я Івана Орновського треба поставити чи не на першому місці, бо серед інших панегіристів того часу (С.Яворського, П.Орлика, П.Армашенка, А.Стаховського та ін.) він не тільки залишив найбільше своїх творів, але й відзначився особливою талановитістю, високим розумом, і жанр панегірика використовував не лише для виславлення визначних людей свого часу, що могло чинитися й на замовлення (наприклад, “Багатий сад”), але й для вислову власних думок і власного світобачення, з питомими поетичними рефлексіями, медитаційними пасажами і глибокими роздумами про життя і світ.

Примітки:

1. Величковський І. Повне зібрання творів. – К., 2004. – С. 114.

2. Уривки із “Скарбниці дорогого каміння” в українському перекладі див. Антологія української поезії. – Т.І. – К., 1984.- С. 220-224; Марсове поле. – Кн. 2. – К., 1989.- С. 140-145.
 3. Шевчук В. Просвічений володар. – К., 2006.
 4. Панегіричні поеми П.Орлика надруковано у вид. Орлик П. Вибрані твори. –К., 2006.
 5. Там само. – С. 580.
 6. Там само. – С. 571.
 7. Запаско Я. Ісаевич Я. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Кн. II. – Ч. 1. (1701 – 1764). – Львів, 1984. – С. 22. № 817.
 8. П. Терлецький написав панегірика Б.Шереметьєву. Див. Уривки в українському перекладі: Марсове поле. – Кн. 2. – С. 149-157.
 9. Антологія української поезії. Т. I. – С. 223-224.
 10. Уривки з “Багатого саду”, зокрема вірш “Образ” див. Там само С. 224-227; також Марсове поле. – Кн.2. – С. 143-148.
 11. Докладніше див. Шевчук В. Мисленне дерево. – К., 1989, розділ “Де була Троя?” – С. 15-42.
 12. Марсове поле. – Кн. 2. – С. 137-138, 171-174.
 13. Антологія української поезії. – Т. I. – С. 275.
 14. Мазепа. Збірник. – Т. I. Варшава, 1938. – С. 53-63.
 15. Там само. – С. 60.
 16. Там само. – С. 62.
 17. Там само.
 18. Там само. – С. 57.
 19. Там само. – С. 62.
 20. Києво-Могилянська академія в іменах XVII – XVIII ст. – К., 2001. – С. 343.
-

МУЗА РОКСОЛАНСЬКА

Про триумфальну славу та фортуну
гербових знаків ясновельможного
його милості пана, пана
ІВАНА МАЗЕПИ
гетьмана військ їхнього царського
пресвітлого маєстату Запорозьких,
щасливого отен* посідача, поміж публічних,
добре просвічених собі росицею
аплодисментів

Через найнижчого слугу Івана Орновського,
польським ритмом оголошена.

Року з чистої того Господнього тіла
катедри передвічна мудрість зголосила
в Чернігові, в друкарні святій Троїцькій
Еллінській, 1688 [року].

ЯСНОВЕЛЬМОЖНОМУ ЙОГО МИЛОСТІ ПАНОВІ ІВАНУ МАЗЕПИ ГЕТЬМАНУ ЇХНЬОГО ЦАРСЬКОГО ПРЕСВІТЛОГО МАЄСТАТУ ВІЙСЬК ЗАПОРОЗЬКИХ**

Хоч і гарно не вивчена, досягла однак Роксоланська муза розум, що докрузж літає,
і який задумав дійти краю своїх намірів за ласкавим провідництвом самого Вашої
вельможності мого добродія, коли з тлуму тасмних тіней, з натугою пробираючись
через гострі перешкоди заздрісників на освітлене місце публічного світу, тобто на суд

* *Отен* – знака (лат.)

***Передмову написано т.зв. макоронічною мовою, навпереміш польською та латинською. Переклала Ольга Циганюк. Латинські вирази в подальшому тексті також подано в її перекладі.*
